

NOMINA ATTRIBUTIVA У ПТ ГОВОРИМА НА ПРИМЕРУ ИЗ АНТРОПОГРАФСКОГ РЕЧНИКА НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА

У раду се анализирају две најфреквентније групације лексема којима се карактерише жена у „Антропографском речнику југоисточне Србије“ Недељка Богдановића. Гледано кроз призму човека ПТ² говорне заједнице, оно што највише заокупља пажњу су називи за жену мотивисани глаголима говорења и називи који именују жену с обзиром на моралне карактеристике. Ове две групације лексема махом чине експресивне негативне семантичке оријенатације.

Кључне речи: називи за жену, *nomina attributiva*, *verba dicendi*, моралне карактеристике жене, патријархално друштво.

1. Увод

У раду се анализирају **nomina atributiva** који карактеришу женску особу према некој особини. За ову прилику изабрали смо најбројније називе за женску особу из „Антропографског речника југоисточне Србије“ Недељка Богдановића. Две најбројније групе лексема којима је окарактерисана жена у овом речнику односе се на карактеристике женске особе с обзиром на глаголе говорења и с обзиром на њене моралне карактеристике.

Милица Радовић -Теших у свом раду (Радовић – Теших, 2008) дефинише ове именице као: **nomina atributiva** – (лат.) именице које означавају имаоце неких особина: *вранац*, *глупак*, *зекуља*, *белац*, *плавуша* итд. Из дефиниције и примера се види да је реч о именицама које неко живо биће (човека или животињу) одређују према некој особини која је уједно и мотивна реч овог типа деривата.

„Атрибутивне именице су дакле, према нашем схватању, именички деривати којима се именују лица (ређе животиње и биљке), колективи према доминантној особини, према каквом упадљивом делу или према радњи као особини; у творбеној основи атрибутивних именица јављају се именице, придеви или глаголи“ (Штасни, 2007: 470).

¹ mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

² ПТ – призренско-тимочки говори.

У раду ћемо анализирати семантичку диференцијацију лексема ове две скупине и покушаћемо да објаснимо зашто квантитативно доминирају називи мотивисани глаголима говорења и моралним квалификацијама жене.

2. О антропографском речнику Недељка Богдановића

У издању Српског дијалектолошког зборника³ објављен је **Антропографски речник југоисточне Србије** проф. др Недељка Богдановића. Како сам аутор каже: „Сврха је Речника да може сведочити о човековом бивствовању на једном простору српске националне и језичке територије, о поимању његове суштине, о схватању његових физичких и психичких карактеристика, као и социјалне позиције – у породици и ширем окружењу (*кућедомник, растуркућа; загомиљач, штетник* итд.)“⁴ (АнР: 7).

Речник садржи именице и придеве који по концепцији аутора имају детерминативну функцију у синтаграмама с именицом човек (жена, дете). Наравно, поставља се питање зашто је ово антропографски, а не антрополошки речник. Сам аутор, професор Богдановић, ову разлику објашњава на следећи начин: „У последње време се појам антрополошки проширио и на значења која се тичу не само човека као природног бића већ и човека као социјалног бића (а то је у појму „човек“, гледано са културолошке стране, битно, можда и битније од његове биолошке структуре и појаве), па и на организацију људског друштва – од породице до човечанства, узимајући притом не само његову политичку него, пре свега, културну димензију (обичаје, морал, поглед на свет)“ (АнР: 4) и даље: „Будући да су ово речи којима се описује човек, али не само по унутрашњим својствима или по телесним обележјима, већ и по спољашњим околностима (сродство, занимање), нисмо могли искористити термин антрополошки, већ смо узели „антропографски“ са значењем „онај што описује човека“ (АнР: 5).

Грађа за овај речник узета је, према речима самог аутора, из сопствених теренских записа из сврљишког краја, са подручја Алексиначког Поморавља, околине Књажевца и Сокобање, али и из дијалектолошке литературе, па и из речника и лексичких збирки југоисточне Србије.

3. Теоријско-методолошка полазишта

У раду се анализира когнитивно-семантички, прагматички и културолошки аспект проучаваних лексема.

³ СДЗб LXIII.

⁴ Недељко Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије, СДЗб LXIII, Београд, 2016. У даљем тексту АнР.

Полази се од теоријско-, методолошких постулата компоненцијалне анализе, али се даје и један етнокултуролошки осврт на статус жене у традиционалној патријархалној заједници каква доминира на терену архаичних призренско-тимочких говора.

4. Називи за жену мотивисани глаголима говорења

Глаголи говорења припадају високофреквентој лексици многих језика.»Основне функције говора, физиолошко-акустичка, комуникативна, емотивна, когнитивна, уобличене су у лексичко-семантички систем глагола говорења, који представљају процес говорења у његовим најразличитијим варијацијама» (Милосављевић 2017:149). Њих чини лексички скуп глагола који има као денотативну семантичку компоненту - говорим (Жугић 2011: 51).

Милосављевић (Милосављевић, 2017:152) наводи да у словенској лингвистици још увек не постоје уједначени критеријуми у погледу уједначености лексичко-семантичке и стилскосемантичке организације овог глаголског скупа.

Међутим, неоспорно је да су такви глаголи и бројни и то не само у стандарном идиому, већ и у дијалекту, што показује и истраживање Радмиле Жугић (Жугић, 2011) која је проучавала 104 глагола говорења у Јабланичком крају (призренско-тимочка дијалекатска обаласт).

„Управо је сегмент комуникативне стварности који одражава вербални контакт, односно изражава однос према саговорнику најактивнији и најпродуктивнији у језичком сазнању говорника југоистока Србије, што би се могло означити као лингвокултурална специфичност призренско-тимочке говорне личности и као одлика менталитета ове говорне заједнице. Међуљудски односи и намера којом се подстиче конверзација у центру су комуникативне ситуације за носиоце призренско-тимочких говора, с обзиром на то да је ова група глаголских метафора бројчано супериорнија у домену глагола говорења парадигматски комплексна, семантички раслојена, функционално искоришћена, стилски разноврсна“ (Милосављевић, 2017:158) .

Лексичко- семантичку групу коју смо истраживали чине *nomina attributiva*, називи који квалификују женску особу на основу компоненте говора, говорења.

«Комбинација материјално */+/, живо */+/* имплицирана је у самој појмовној вредности лексеме човек.*

Комбинације у којој се укључују и материјално */-/* (осећање, особине, способности и сл.) са човеком као денотатом веома су продуктивне и чине основни мотивациони механизам за деривацију *nomina attributiva*“ (Штасни, 2013:31).

Из Антропографског речника ексцерипране су лексеме које одређују жену према архисеми */+/* и */-/* говор, говорна активност.

Анализа је обухватила 54 лексеме са архисемом: људско биће, жена; денотативном компонентом: /+/ или /-/ говор.

На основу семантичке компоненте /+/ или /-/ продуктивни говор лексеме можемо поделити у две велике групе:

1. она која говори (много, хвалисаво, неистинито, злонамерно и сл.), као нпр: *валџика* (хвалисавка; *абериџика* (она која доноси и шири вести, злонамерно проноси лоше вести), *алабајка* (жема која много прича), *алалајка* (велика брбљивица) итд;
2. она која нема могућност говора или говори ретко, говори мало: *мутавица* (ћутљива женска особа, глупача), *мутавка* (нема жена, ћутљива женска особа (фиг)), *мутла* (мутавица, ћутљивица, пригласна жена), *мутна* (мутавица, жена која је без способности говора), *немка* (нема жена, ћутљива особа), *немкиња* (нема женска особа), *њурка* (туњава, ћутљива женска особа).

Највећи број ових лексема мотивисан је глаголима говорења. Само пар лексема мотивисано је стилски неутралним глаголом: оратим=говорити: *оратаџика* (говорљива жена, алапача), *оратка* (причљива жена), *оратлика* (причљива жена), иако су изведенице негативно семантички усмерене (која много, прекомерно прича). Исти је случај и са глаголом причати: *причаљка* (жена која много прича). Остале лексеме мотивисане глаголима говорења стилски су маркиране и негативно семантички усмерене што диктира сама мотивна реч: *лајати*, *лапрдати*, *ломотити*⁵...

Ову групу лексема можемо с обзиром на манифестне карактеристике говорења (диференцијалне семантичке компоненте) поделити у неколико подгрупа:

1. **Мера говорења:** говорити превише, прекомерно, непотребно: *алапрда* (особа која не зна да чува тајну, превише прича и преноси све шро чује), *врволка* (особа која непрестано говори), *таракуша* (торокуша).

2. **Говорити с ефектом негативног акустичког утиска:** *крекетаљка* (алапаћа, брбљивица), *ломотана* (брбљивица), *преподобла* (пренемагалка, жена која се пренемаже);

2.а говорити с маном, имати говорну ману: *рскавка* (жена која не изговара све гласове); *врскавица* (жена која врска).

3. **Намера говорења:**

3.а говорити хвалећи се⁶: *валџика* (хвалисавка);

3.б говорити проносећи непроверене и лажне информације: *лајавица*

⁵ Заправо: *лапрдам*, *ломотим* и сл. јер глаголе у призренско-тимочкој дијалекатској зони карактерише одсуство инфинитивног облика.

⁶ У патријархалној заједници врлине су скромност и смерност, а хвалисавост се сматра негативном особином.

(спеткаруша, она која оговара, олајава), *решетарка* (трачара, она која оговара), *сплеткарштина* (женска особа која ужива у прављењу сплетки међу људима), *оговораца* (жена која оговара);

3.в говорити неистинито: *лажовка* (лажљивица), *давијарка* (свађалица, она која потказује, оптужује невиног);

3.г говорити придикујући: *вакелџика* (жена која држи вакелу);

3.д говорити подсемавајући се неком: *присмевушка* (женска особа која воли да се (неком) подсмехује, да исмева);

3.е говорити с лошом намером: *рогла* (зла, свађи склона жена).

4. Говорити непријатно, увредљиво: *галатљивка* (пеј. она која говори безобразне речи, која некога вређа).

Семантичка структура глагола: *алапрдам*, *врволим торокам* (таракам), *крекећем*, *ломотим* итд. може се представити на следећи начин:

Архисема:	Људско биће, жена
Денотативна семантичка компонената:	Женско биће које /+/-/ или /-/ говори с ефектом који саговорник перцепира као негативан.
Диференцијалне семантичке компоненте	Говори прекомерно, с непријатним звуком, негативно, неистинито, подсмехујући се, не изговарајући правилно гласове, придикујући, хвалећи се...
Потенцијалне семантичке компоненте (експресивна, емотивна функција)	Активност говорења оцењује се, вреднује се као непожељна, негативна, није у складу са стеротипом жене у оквиру патријархалне заједнице. Именице често носе квалификатор (пеј.) или се кроз семантичку дефиницију наговештава негативно значење.

Нешто мања група ових именица су супстантиви: *абериџика*⁷ (она која доноси и шири вести, злонамерно проноси лоше вести), *језичара* (она која говори ружно о другима, лајавица, брбљивица), *кавгаџика* (свађалица), *номијарка* (брбљива и некарактерна жена, лош човек, некарактерна жена).

Доста је и назива са семантички непрозирном основом: *алабајка* (жема која много прича), *алалајка* (велика брбљивица), *алапарљивица* (брбљивица), *алапача* (торокуша), *далаверка* (лажљивица, смутљивица), *дилндара* (трачара, оговарачица), *диллнтара* (оговараца), *крџуга* (закерало), *крџуза* (закерало), *лапардија* (алапача), *лапача* (алапача, оговораца), *одрочица* (жена која бајањем ослобађа од урока), *остроконђа* (свадљива, намћораста жене склона оговарању), *палаверка* (жена која обилази куће и много говори, алапача, препредена, преврљива, лажљива особа), *палавра* (брбљивица, опајдара, интриганткиња), *палавретина* (опајдара), *латикарка* (она која се бави оговарањем), *половерка* (жена која често посећује туђе домове и шири разне вести), *преподобла* (пренемагалка, жена која се пренемаже), *пикуљана* (она која оговара и ствара сплетке, алапача), *рогла* (зла, свађи склона жена), *секелерка* (сеоска торокуша), *скрчла* (жена која зановета, гунђа).

И ови називи описују жену која много прича и обично наноси тако људима штету јер проноси вести које нису проверене или нису тачне, па је често карактеришу као ону која изазива свађе, свађалицу, злу жену.

Издвојили смо и један пример који има позитивно значење: *договорница* (она која је с неким нешто уговарала, договарала, проводацика).

Негативни семантички аспект потиче у првом реду од мотивних речи, јер се и код девербатива и код десупстантива у творбеној основи јављају стилски маркиране лексеме:

- алапрда < алапрдам (говорим⁸);
- врволка < врволим⁹;
- помијарка < помије¹⁰;
- сплеткарштина < сплеткарим¹¹ итд.

Денотативна семантичка компонента: *говорим*;

Диференцијалне семантичке компоненте квалификују говорење на негативан начин (мера говорења, начин говорења, акустички утисак говорења, намера и сл.(прекомерно говорење, нетачно говорење, говорење које има за циљ стварање непријатељства и сл).

Лејкоф и Џонсон су открили да су људски когнитивни процеси у највећој мери метафорични што би имплицирало да је највећи део нашег свакодневног концептуалног система почива на метафори, тј. метафоричном преносу (Lakoff, Jonshon 1980: 56).

Велики број назива из проучаване лексичко-семантичке групе је настао кондензацијом метафоричне слике или метафоричним преносом:

- *вакелница* (она која држи вакелу, придикује);

(Говором досађује, говори са намером да утиче на саговорника).

- *давијарка* (она која кад прича као да дави човека);

(Говори тако да досађује садржајем говора, врши притисак, као да врши физички притисак приликом дављења).

- *крекетаљка* (она чије непрестано причање иритира као крекетање жаба);

- *решетарка* (непрестано прича као да решета гласом) итд.

(Интезитет звука говорења је повишен и заснива се на метафорама когнитивно заснованим на вези између звукова из природе и људског звука. Овакав принцип чува информацију о наивној слици света призрачно-ти-

⁸ Алапрдати (говорити превише, одавати тајне, преностити непроверене и нетачне вести). Говор бива реализован уз додатне диференцијалне семе које га експресивно мартирају и дају негативно обележје.

⁹ Врволити (непрестано говорити).

¹⁰ Помије (остаци од хране који се смешани дају обично свињама). Помијарка је брбљива и некарактерна жена, лош човек.

¹¹ Сплеткарити (преносити информације с циљем да се створи непријатељство и свађа међу људима).

мочке говорне заједнице).

5. Називи за жену мотивисани њеним моралом

Идеал жене у патријархалној заједници сводио се на следећу слику: “Од ње се по правилу очекивала смерност, трпељивост, висока моралност, апсолутно поштовање друштвених локалних норми, чистунство, уредност и леп изглед у сваком погледу...” (Радовић-Тешић, 2000:908).

У српској језичкој заједници концепт породице име веома важан положај. Ивана Лазић Коњик (Лазић Коњик, Ристић 2018) је анкетирала студенте и дошла до закључка да је породица и у модерном и у традиционалном српском друштвеном окружењу веома цењена и важна у животу говорника српског језика. То је „...заједница коју чланови: родитељи и деца и други блиски сродници, које повезује љубав, међусобно поштовање, подршка, слога, разумевање, који живе заједно у приватној кући/дому, у коме се осећају сигурно и срећно...”¹² Традиционална од модерне породице се према истраживању Лазић Коњик, Ристић разликују само по организацији, традиционална породица је хијерархијски устројена, а у модерној породици постоји равноправност чланова, сви имају право гласа, мушкарац и жена су равноправни и жене су мање оптерећене у односу на прошло време и владавину традиционалних односа.

Неморална жена највише је угрожавала породицу као друштвену ћелију, а патријархалној заједници која се базира на породици, то је морало бити најгори и највећи грех. Вероватно отуда и тако велики број експресива у којима се, пре свега, изражава презир према предмету говора, тј. према жени.

Према неморалним карактеристикама:

Жену проблематичног морала патријархални човек види окао бесну, блудну, обесну *бесуља* (обесна, блудна жена), *ајкурача* (вулг. блудница), развратну и злу *амшица* (погрд. развратница, рђава жена), *ајдара* (распусна жена), *амшица* (23) развратница; њено кретање је негативно оактерисано метафоричном сликом „жене која се вуче са и за другим мушкарцима па су деривати и мотивисани глаголом вући се: *вукса* (неморална особа, фукса), *вуксетина* (аугм. и пеј. од вукса), *вуцара* (курва), *вуцла* (погрд. жена слободног морала); она изазива мушкарце својим ходом и фигуром па је говорник дијалекта именује: *врџка* (жена која при ходу врти, извија струком, намигуша, кокета), *мрдогузла* (*жена слободног морала*), *гузуља* (курветина); таква жена нема ни стида, ни срама: *бесрамуља* (женска особа која не зна за стид); док је патријархална жена везана за кућу и не излази много из ње јер обавља кућне послове, чува децу и тако доприноси породици, жена лаког морала

¹² Лазић Коњик, Ристић, 2018:141.

скита па је: *атарџика* (жена која радо испуњава љубавне жеље мушкарцима), *белосветка* (пеј. за жену лаког морала); ако се није на време удала сумња се да је то због проблематичних моралних особина па је карактеришу као: *бећаруша* (старија девојка, обично она која живи слободним животом); то је жена која генерално воли мушкарце *миломужњача* (курвештија); свој презир патријahalни човек изражава и низом вулгарних назива за такву врсту женске особе: *аканица* (прек. курва), *дрoљна* (курва), *јебица* (особа вешта у сексу), *курка* (лака жена), *курла* (жена лаког морала), *лакодајка* (неморална жена), *натакуља* (жена слободног морала), *оћка* (жена која увек хоће); *пиздуља* (неморална жена); *рашчепуља* (неморална жена); *рашчепотина* (неморална. лака жена); итд.

Називи за неморалну жену имају пејоративне суфиксалне морфеме: **-уља** (*бесрамуља*, *бесуља*, *гузуља*); **-ача** (*ајкурача*); **-уша** (*бећаруша*), **-етина** (*вуксетина*) и обично творбене основе негативне семантичке оријентације, што онда резултира пејоративима и вулгаризмима који носе тај емотивно-експресивни тон говорника који се згражава и грози такве жене која нарушава најсветији идеал патријahalног света - породицу као његову основну ћелију.

Архисема:	Људско биће, жена
Денотативна семантичка компонената:	Женско биће које има негативна морална схватања.
Диференцијалне семантичке компоненте	Жена која скита, која воли мушкарце, која се изазовано понаша, која је распусна, обесна, самовољна, бесна.
Потенцијалне семантичке компоненте (експресивна, емотивна функција)	Она која се вуче, вуцара, која се врца, мрда задњицом, лош човек, зла особа. Таква особа често се именује вулгаризмима, носи квалификаторе пеј. вулг, погрд.

6. Закључак

Међу атрибутивним именицама којима се карактерише женска особа у *Антропографском речнику југоисточне Србије* Недељка Богдановића доминирале су две скупине лексема: називи мотивисани глаголима говорења и називи мотивисани моралним карактеристикама женске особе, па су као најбројније биле и предмет ово рада.

Гледано из угла патријahalне заједнице две ситуације су биле опасне:
- нарушавање ауторитета главе породице;
- растурање породице као основне ћелије патријahalног света.

Прва ситуација је нарушавала основни принцип патријahalне друштвене заједнице, организацију по принципу ауторитета, а друга ситуација је

растурала и уништавала базичну ћелију тог друштвеног устројства.

Жена која много говори чини то, пре свега, из два разлога, хоће да наметне своју вољу и зато што не прихвата организацију где не постоји слободна воља већ се све подређује ауторитету. Из тог разлога је прекомерно говорење женске особе која по традицији треба да повлађује мужу или старијем члану домаћинства, да му препусти вођство над свим важним догађајима, оцењивано као негативно. Говором се она намеће као неко кога треба слушати и ко може доносити одлуке.

Још негативније је сагледана жена неверница, што је језички показано не само кроз експресивне негативне конотације, већ и кроз вулгаризме. Неверница је разарала брак, а тиме и породицу и то је резултирало негативним ставом према жени која се понаша неодговорно или лакомислено, или чини прељубу.

7. Извор и литература

Извор:

Недељко Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије, СДЗБ LXIII, Београд, 2016. У даљем тексту АнР.

Литература:

Бартмињски 2011: Јежи Бартмињски, Језик — слика - свет, Етнолингвистичке студије, СловоСлавиа, Београд.

Богдановић 2015: Недељко Богдановић, Дијалекатски речници у светлу Вуковог Рјечника, Зборник радова са научног скупа Српске академије наука и уметности Вук Стефанович Караџић (1787 - 1864 - 2014), књ. CLVI, Одељење језика и књижевности књ. 27, Београд, 2015, 209-218.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, Лексикологија српског језика, Завод за уџбенике, Београд.

Жугић 2011: Радмила Жугић, Синонимски односи у лексичко-семантичкој групи глаголских лексема до доминантом зборим “говорим” у јављаничком говору (југозападно од Лесковца), Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, Приштина, XLI, 51-72.

Лазић Коњик, Ристић 2018: Ивана Лазић Коњик, Стана Ристић, Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици, Колективна монографија, том 1, Језик, ур. Р. Драгићевић, В. Брборић, Савез славистичких друштава Србије, Београд, 2018, 345-356.

Милосављевић 2017: Тања Милосављевић, Лексика српског призренског говора,

- СД36 LXIV, Институт за српски језик Београд, Београд.
- Милосављевић 2020: Тања Милосављевић, Контекстуалне метафоричке реализације глагола говорења у призренско-тимочким говорима, Зборник радова са научног скупа Језик, књижевност, контекст, Филозофски факултет Ниш 2020, Ниш, 149-166.
- Поповић 2008а: Људмила Поповић, Значај фолклорне грађе за когнитивна истраживања језичке слике света, у Љ. Раденковић (ур.) Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума, Балканолошки институт Београд, Београд, 229-250.
- Поповић 2008б: Људмила Поповић, језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе, Филолошки факултет Београд, Београд.
- Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, Полисемија или организација лексичког система, Завод за уџбенике, Београд.
- Радовић Тешић 2000: Милица Радовић-Тешић, Пејоративни називи за женску особу у једном народном говору, ЈФ LVI/3-4, Институт за српски језик, Београд, 2000, 907-913.
- Ристић 1996: Стана Ристић, Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел особа + психичка или морална особина), Јужнословенски филолог LII, 57-78.
- Ристић, Радић-Дугоњић 1999: Стана Ристић, Милана Радић-Дугоњић, Језик, смисао, знање: студија из лексичке семантике, Филолошки факултет Београд, Београд.
- Ристић 2004: Стана Ристић, Експресивана лексика у српском језику, Институт за српски језик Београд, Београд.
- Сапир 1984: Едвард Сапир, Огледи из културне антропологије, Просвета, Београд.
- Штасни 2007 Гордана Штасни, Атрибутивне именице у српском језику, Српски језик XII/1-2, Београд, 2007, 469-483.
- Штасни 2013: Гордана Штасни, Речи о човеку, Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад.

Mirjana Ilić

NOMINAL ATTRIBUTIVES IN PT SPEECHES ON AN EXAMPLE FROM THE ANTHROPOGRAPHIC DICTIONARY OF NEDELKO BOGDANOVIĆ

Summary

Abstract: The paper analyzes the two most frequent groups of lexemes characterizing women in Nedeljko Bogdanović's "Anthropographic Dictionary of Southeast Serbia". Seen through the prism of the man of the PT1 speech community, what

attracts the most attention are names for women motivated by verbs of speech and names that name women with regard to moral characteristics. These two groups of lexemes mostly make up expressions of negative semantic orientation.

Keywords: names for women, nomina attributiva, verba dicendi, moral characteristics of women, patriarchal society.